

Yıl: 4, Sayı: 13, Aralık 2017, s. 73-87

INESJOURNAL

ULUSLARARASI EĞİTİM BİLİMLERİ DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL EDUCATION SCIENCE

Sema ÖNGÖREN¹

BOŞANMA VE BOŞANMANIN ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ²

Özet

Boşanma, hukuk yönünden evlilik sözleşmesinin sona ermesidir, ruhsal açıdan ise ailenin bölünmesine ya da tümünden dağılmasına yol açan ve bütün aile üyelerini sarsan karmaşık bir olaydır. Günümüzde çekirdek aile yapısı boşanma nedeniyle parçalanmakta ve parçalanan aile üyelerinden her biri belli oranlarda, evliliği yürütememenin ağırlığı ile psikolojik travmalar yaşamaktadırlar. Ancak bu süreçte psikolojik yönden en çok etkilenen çocuklar olmaktadır. Erken çocukluk dönemindeki çocuklar ebeveynlerinin boşanmasına üzüntü, yalnızlık, gerileme, reddetme, uyku problemleri, okul başarısızlığı, toplumsal uyumsuzluklar, kaygılı depresyonlar, saldırganlık, itaatsizlik gibi değişik tepkiler gösterirler. Bununla birlikte boşanma sonrasında çocuklar kişisel gelişimlerdeki ciddi sorunlar nedeniyle ilerleyen yıllarda topluma uyum sağlama problemleri yaşamaktadırlar. Dolayısıyla boşanma, kişisel ve ailevi problem olmaktan çok toplumun genelini ilgilendiren sonuçlar doğurmakta ve toplumumuzun geleceği çocuklarımızı derinden etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: Boşanma, erken çocukluk, boşanmanın etkileri

DIVORCE AND EFFECTS OF DIVORCE ON CHILDREN IN EARLY CHILDHOOD

Abstract

Divorce is ending marriage contract legally and a complicated event that causes division or disintegration of a family and shookees all family members spiritually. Today, the nuclear family structure is fragmented because of divorce and each of this family members are experiencing psychological trauma with a certain extent by the weight of sustaining a marriage. However, in this process, it is the children who are most affected psychologically. Early childhood children give different reactions to their parents' divorce such as sadness, loneliness, retrogress, rejection, sleep problems, school failure, social incompatibilities, anxious depressions, aggression, disobedience. Besides, after divorce children are having adaptation problems to the community in the following years due to serious problems in their personal development. Therefore, divorce has consequences for the general public rather than personal and family problems and the future of our society deeply affects our children.

Key words: Divorce, early childhood, effects of divorce

¹ Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitim ABD, ongorensesema@gmail.com

² Bu makale 1. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumunda Sözlü Bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Boşanma

Boşanma, yasal, ekonomik, kültürel, toplumsal ve psikolojik nedenleri ve etkileri olan karmaşık bir sosyolojik olgudur. Hukuk yönünden boşanma, evlilik sözleşmesinin sona ermesidir. Ancak ruhsal açıdan ailenin bölünmesine ya da tümden dağılmasına yol açan ve bütün aile üyelerini sarsan karmaşık bir olaydır. Boşanmak, evlenmek gibi doğal bir haktır. Ancak toplumumuz da, boşanmak başarısızlık; evliliği yürütmek başarı olarak görülmektedir (Meclis Araştırma Komisyon Raporu, 2016; Yörükoğlu, 2002).

Son yıllarda, ülkemizde evlenmelerde önemli bir değişim gözlenmezken, boşanmalarda ciddi artışlar yaşanmaktadır. 2017 TÜİK rakamlarına göre; 2016 yılında evlenen çiftlerin sayısı 2015 yılına göre % 1.4 azalarak 602982'den 594493'e düşmüştür. 2014 yılında boşanmalar bir önceki yıla göre % 4.5 artarak 130913 rakamına ulaşmıştır. 2015'te 131830 kişi boşanırken, 2016 yılında bu rakam % 4.3 düşüşle, 126164 olmuştur. Boşanmaların % 39.1'i evliliğin ilk beş yılında, % 21'i ise 6-10'cu yıllar arasında gerçekleşmiştir. Boşanma hızının en fazla olduğu il İzmir olmuş, onu Muğla ve Antalya izlemiştir. Boşanma hızının en düşük olduğu iller ise sırasıyla, Hakkari, Şırnak, Siirt ve Muş'tur. Araştırmada ortalama evlenme yaşının 2016 yılında erkekler için 27.1, kadınlar için 24 olarak gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Dünya istatistiklerine bakıldığında ise Amerika Birleşik Devletleri dünyadaki en yüksek boşanma oranına sahip ülke olmaya devam etmektedir. Amerika'daki evliliklerin %45'i boşanma ile sonuçlanmaktadır; boşanan çiftlerin yarısının çocuğu vardır. ABD' deki çocukların dörtte biri tek ebeveynli evlerde yaşamaktadır. Çocukların çoğu annesiyle birlikte yaşadığı halde, babasıyla birlikte yaşayanların oranı yaklaşık % 12'dir ve bu oran giderek artmaktadır (Berk, 2013).

Boşanmaların artmasının çok sayıda nedeni bulunmaktadır. Öncelikle kadının ekonomik hayatın içine girmesi, kendi ayakları üzerinde durabilmesi anlaşmazlık durumunda boşanıp yeni bir hayat kurmasını kolaylaştırmakta ve değişik alanlardan beslenen bireycilik boşanma oranlarını tetiklemektedir. Genç yaşta evlilik, düşük eğitim düzeyi, dini inanca sahip olmamak, boşanmış ebeveynine sahip olmak, evlilik öncesi bebek sahibi olmak boşanmada artışa yol açan faktörlerdir. Ayrıca eşlerden birinin psikolojik sorunlarının olması, şiddet sergilemesi, sadakatsizliği ve ev işlerini yeterince paylaşmaması boşanma olasılığını artırmaktadır. Ekonomik nedenler (babanın işsiz kalması, düşük gelire sahip olması vs.), eşlerin sosyo-kültürel farklılıkları (din, mezhep, siyasi görüş farklılığı vs.), cinsel sorunlar, iletişim bozukluğu, eşlerden birinin diğerinin canına kast etmesi, aşırı kıskançlık gibi nedenlerle ortaya çıkan boşanmalardan en fazla çocukların etkilendiği görülmektedir (Zencirkıran, 2016; Santrock, 2012; Avcı, 2011). Erkan (2017), Türkiye'de boşanma olgusunun belirleyicileri isimli çalışması sonucunda, kadının işgücüne katılımı ve işsizlik oranının kaba boşanma hızını artırdığı, erkek işsizlik oranı ile boşanma arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Eğitim durumlarına bakıldığında ise Türkiye'de kadın eğitim seviyesindeki artışın boşanmayı artırdığı, bölgesel gelişmişlik düzeyi ile boşanma arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu ve Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında önemli ölçüde bölgesel farklılıkların olduğu belirlenmiştir.

En büyük boşanma nedenlerinden biri eşlerin birbirlerini aldatmasıdır. Cihan (2015) yaptığı araştırma sonucunda boşanmaya ilişkin bulgular da, boşanan kadınların evliliğine ilişkin geçimsizlik belirtilerinin evliliklerinin ilk zamanlarında başladığını, boşanma kararını veren ve mahkemeye başvuran tarafın kendileri olduğunu belirlemiştir. Diğer taraftan önemli bir bulgu, kadınların gerçek boşanma nedenleri ve resmiyetteki boşanma nedenleri arasındaki farklılıktır.

Zira resmiyette boşanma nedeni "şiddetli geçimsizlik" olan kadınların gerçek boşanma nedenlerinin aldatma olduğu ortaya çıkmıştır. Öztürk (2016), boşanma sürecindeki kadınların bağlanma stilleri ile başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yaptığı çalışmada, kadın katılımcıların %65,8'inin ilgisizliği, %55,8'inin iletişim problemlerini, %46,7'sinin psikolojik şiddeti, %43.3 'ünün aldatmayı, %36,7'sinin de fiziksel şiddeti boşanma nedeni olarak gördükleri bulunmuştur. Bununla birlikte araştırmalar, boşanma nedenlerinde ilk sıralarda iletişim çağındaki iletişimsizlik olduğunu göstermektedir. Son yıllarda artan boşanma olaylarının sonuçları incelendiğinde bu sonuçların altında internetin özellikle de sosyal medyanın önemli bir yeri olduğunu görülmektedir. Uzmanlar facebook, twitter ve sosyal medyanın hayatımıza çok fazla girmesiyle aile hayatının olumsuz etkilendiğini iletişimsizliğe neden olan sosyal medyanın boşanmayı tetiklediğini belirtmektedirler (Meclis Araştırma Komisyon Raporu, 2016).

Boşanmanın Eşler Üzerindeki Etkileri

Evlilik, bütün zorluklarına rağmen, devam etmesi toplum sağlığı bakımından gerekli olan ve çağın değişimiyle, değişebileceği kabul edilen temel toplum birimidir. "İki ayrı insan" tarafından oluşturulan aile, bunun doğal sonucu olarak, çatışma ve uyumsuzluk potansiyelini de beraberinde taşır. Evliliğin saygın bir kurum olarak varlığını sürdürdüğü toplumlarda olumsuz nitelenen boşanma insan hayatında önemli bir stres kaynağıdır. Hemen hemen bütün boşanmalarda, kadın da erkek de duygusal bir çöküntü yaşarlar. Boşanmaya karar verene kadar uzanan süreçte çoğu kez kadın ve erkek birbirlerini karşılıklı olarak incitirler. Bu süreçte, her iki taraf da birbirlerini istenilmeyen taraf olarak algırlar. Geçimsizlik nedenleri çok önemli olsa da boşanmayı göze almak eşler için hiç kolay değildir. Her eş bundan örselenir. Sessizce sona eren evliliklerde yok değildir ancak çoğu evlilik gürültülü ve çekişmeli bir dönemden sonra acı veren bir kopuşla biter. Her iki eş de yenik düşmüş gibi bir eziklik ve tedirginlik içindedir (Türkarlan, 2007; Yörükoğlu, 2002).

Toplumumuzda boşanmanın acısını daha çok kadınların çektiği bir gerçektir. Özellikle baba evine sığınmak zorunda kalan kadınların durumu daha güçtür. Hem sosyal nedenler hem de psikolojik yapısı nedeniyle boşanma kadını erkekte daha çok yıpratmaktadır. Toplumun boşanmış bir kadına ve erkeğe bakışı farklıdır. Çoğu zaman boşanmış bir kadın olmak toplum tarafından ayıplı bir etiket gibi algılanmakla ve sorgulanmaktadır. Bu durum kadın üzerinde baskı oluşturmaktadır. Kadınlar daha çok eşlerinin onlara sunduğu maddi imkanları tek başına sağlayamayacağı korkusu, aile ve etraflarındaki çevre bunu nasıl karşılayacak tereddütleri, evlilikle ilgili beklentilerin gerçekleşmemesinden kaynaklı yaşadıkları hayal kırıklığı, bir daha evlenemem ve boşanmış bir kadın olarak evli olduğum kadar rahat hareket edemem korkusu gibi kaygılar yaşamaktadırlar (Yörükoğlu, 2002; Meclis Araştırma Komisyon Raporu, 2016). Cihan (2015), boşanan kadının durumunu incelendiği çalışması sonucunda, boşanan kadınların eğitim seviyesinin düşük olduğu, evlilik öncesinde ve evlilik sırasında çalıştıkları fakat boşanma sonrasında çalışma hayatına daha fazla katıldıkları ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan boşanan kadınların çoğunluğunun "çocuk yaşta" evlendiği, ailesinin evlilik kararında önemli derecede etkili olduğu ve çoğunluğunun ise görücü usulüyle evlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Boşanma sonrasında kadının durumuna ilişkin bulgular, kadınların yaşadığı en önemli sorunun ekonomik problem olduğu, "bir kadın olarak" yaşadığı sorunun ise çevrenin dedikodusu olduğu ortaya çıkmıştır.

Boşanmış kadınlarda, çevredeki kadınların önyargılı yaklaşımlarının yanında, karşı cinsin farklı beklentilerine karşı kendini koruma duygusu da sosyal hayatlarını kısıtlamalarına neden olmaktadır. Çevrenin yaklaşımları ile birlikte anne kendini daha fazla eve kapatmakta ve insanlardan soyutlamaktadır. Anneler çocuklarının da benzer şekilde anne-baba bir arada yaşayan aileleri görmekten dolayı üzüntü yaşayabileceğini düşünmekte; bu nedenle sosyal çevrelerini buna göre şekillendirmektedirler. Babalar özellikle tek ebeveynliğin son dönemlerinde, çocuklarıyla daha fazla ilgilenebilmek adına sosyal hayatlarını kısıtlamakta, önceden görüştükları arkadaşlarıyla çok daha seyrek görüşmektedirler (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011). Aynı zamanda boşanmış ya da eşinden ayrı yaşayan kadınlar şiddet görmekte ve bu durum kadınlar için dezavantajlı hale dönüşmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre ülke genelinde 2014 yılında %28'i 25 yaş altında olan 294 kadın öldürülmüştür. Kadınların çoğu 'Ya benimsin ya kara toprağın' mantıksızlığı ile boşandığı veya boşanma aşamasında olduğu eşleri tarafından öldürülmüşlerdir. Aktaş'ın (2011), boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlükleri incelediği çalışması sonucunda elde ettiği bulgulara göre; kadınlarda zina, sözlü veya fiziksel şiddet, kötü alışkanlıklar ve maddi konuları boşanma nedeni olarak gösterme daha yüksek oranda bulunmuştur. Ayrıca, şiddet nedeniyle evliliklerini sonlandıran bireylerin, boşanma sonrası ruh sağlığı desteği alma oranlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Boşanma sonrasında, çocuğu olmayan bireylerin, çocuğu olanlara göre daha yüksek oranda ruhsal/duygusal sıkıntı yaşadıkları, ancak ailedeki çocuk sayısı artıkça ekonomik sıkıntı yaşama oranlarının da yükseldiği belirlenmiştir.

Eşler boşanmanın kendileri için zor olduğunu unutmamalı ve boşanmayı bir son değil, bir başlangıç olarak kabul etmelidirler. Araştırmalar boşanma sürecini yaşamakta olan yetişkinlerde uyku ve beslenme bozukluklarının baş gösterdiğini, iş veriminin azaldığını, kendini yetersiz bulma, yalnızlık hissi ve kaygı gibi olumsuz ruh hallerinin çoğaldığını ortaya koymuştur. Boşanma sonrası eşlerde depresyon gibi psikolojik sorunların ortaya çıkması doğaldır, gerekirse profesyonel yardım almaktan çekinmemek gerekir. Ebeveynler kendilerini ne kadar çabuk toparlarsa çocuklarına da o kadar çok yararlı olabilirler (Yavuzer, 2003; Türkarlan, 2007). Şen (2013), yaptığı araştırma sonucunda hem boşanma süreci hem de boşanma sonrası süreç birlikte değerlendirildiğinde, kadın ve erkeklerin büyük çoğunluğunun, boşanma sürecinin tamamını, duygusal ve psikolojik yönden, kızgınlık duygusu, destek ihtiyacı, boşanmaya hazırlık, boşanma gereklerine uyum anlamında sıkıntılı bir dönem olarak değerlendirdikleri bulunmuştur.

Boşanma neticesinde anne babalar, evlilik müessesesinin sorumluluğunu taşıyamadıklarından kendilerini suçlu hissederler. Yeni hayatlarına adapte olmaya çalışırken onları en çok düşündüren şey, çocuklarının geleceği ve boşanmanın çocuklarına vereceği olumsuz etkilerdir (Bilici, 2014). Anneler temel olarak çocuğun üvey babadan olumsuz etkileneceğini düşündüğünden evlilikten uzak durmakta iken; babalar, evin düzeninin sağlanması, çocukların bakımı ve çocukların önünde kadın modeli olması amacıyla yeniden evlenmeye daha olumlu bakmaktadır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011). Demirci (2015), toplumsal cinsiyet açısından yeniden evlenmeleri incelediği araştırması sonucunda boşanmadan sonra kadınlar ve erkeklerin toplumsal cinsiyetin neden olduğu toplumsal baskıyı hayatlarının her alanında hissettiklerini ve bu durumun yeniden evlenme kararı almalarında oldukça önemli olduğunu göstermiştir. Boşanan erkekler, boşanmanın sosyal anlamda bir başarısızlık olarak algılandığını ve "önceki hayatlarına" geri dönmek için yeniden evliliği değerlendirdiklerini ifade

etmişlerdir. Kadınlar ise, boşanmadan sonra tek ebeveyn ya da boşanmış kadın olarak yaşamının toplumsal olarak damgalanmaya açık bir etki yarattığını dile getirmişlerdir.

Boşanma Sürecinde Ebeveyn Çocuk İlişkileri

Her evlilikte dile getirilen ya da açıklanmayan beklentiler, ruhsal gereksinimler vardır. Bu beklentiler gerçek dışı ise ya da eşlerden biri bu beklentileri karşılamakta yetersiz kalırsa sonuç düş kırıklığı olur. Sürekli boşa çıkan beklentiler ve başarısız kalan yaklaşma çabaları duygusal bağı sarsar. Evlilik duygusal alışverişin dengeli olarak sürdürüldüğü bir ortak yaşam olmaktan çıkar. Boşanma bir çözüm olarak tartışılmaya başlar. Karşılıklı suçlamalar, gerginlikler, kavgalarla yüklü çetin döneme girilmiştir. Ancak eşlerden birinin umudunu kesmemesi ya da yalnız başına yaşamını sürdürmenin zorluğu, çocukların sorumluluğu bir süre daha katlanmayı gerektirir. Başka bir deyişle eşler duygusal olarak birbirinden çoktan boşanmışlardır ama bir çatı altında oturmaktadırlar. Aralarında yeterli sevgi oluşturamayan ya da var olan sevgiyi bitiren kimi evliler, çocuktan evliliği mutlu bir birlikteliğe dönüştürmesini beklerler. Kimi mutsuz çiftlerde yalnız kalma korkusu yüzünden evliliklerini bitiremediklerini ya da ailelerinin, çevrenin etkisinde kaldıklarını itiraf edemedikleri için evliliklerini sürdürme nedeni olarak çocukların varlığını öne sürmektedirler. Birlikte olmaktan mutsuz olan ve birbirlerini tüketen, çocukları için ayrılmayan “gibi yapan” anne babanın arasında büyüme çocuk için gerçekten zararlıdır. Çoğunlukla çocuklar bir bahane olarak kullanılır. Boşanmaya cesaret edilemez ya da gerçekten istenmez işte bu yüzden hikayeler anlatılır, gerçekler saklanır. Sonuçta – az ya da çok bilinçli olarak- “onun için kendisini feda ettiği” ve hayatını harcamasında onun sorumluluğu olduğu yakıştırmaları ile biter. Bu durumda çocuk büyük ihtimalle negatif duygular hisseder. Kendine olan saygısını yitirmesine, acı çekmesine neden olan suçluluk duygusunu taşır (Yörükoğlu, 2002; Bakırcıoğlu, 2011; Brunet & Sarfati, 1999). Kabaoğlu (2011), anne-babası boşanma sürecinde olan çocukların anne ve babalarını reddedici olarak algıladıkları ve annelerinden algıladıkları kabul veya reddin kişiliklerine etkisinde babanın aracı rolü olduğunu belirlemiştir.

Tartışmalar yaşamın olağan bir parçasıdır. İki insan arasındaki geçimsizliğin belirtisi olan tartışma, anlaşmazlığın çözümü için harcanan bir çabadır. Çocuğun ebeveynleri tartışırken ve daha sonra yine birbirlerine sevgi duygularını gösterirken görmesi, kendi kırgınlık ve hırçınlıklarını daha kolay halletmesine yardımcı olur. Ancak evlilikte düzen bozulurken “tatlı ve uyumlu” bir ortam sürdürme çabası çocukta hayatta karşılaşılabileceği olaylara karşı bir güvensizlik yaratabilir. Onların aile içerisinde tanıklık ettikleri olumsuz tutum ve davranışlar, çeşitli ruhsal travmalar yaşamalarına ve ilerleyen süreçte telafisi mümkün olmayan kişilik bozukluklarına yol açabilmektedir. Anne-babanın hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın sağlıklı/saj/trajik bir aile ortamı oluşturarak onu çevre baskısı vs. nedenlerle sürdürmeye çalışmaları yerine boşanmayı tercih etmeleri kuşkusuz yerinde bir karar olacaktır ve çocukların daha az zarar görmelerini sağlayacaktır (Salk, 1998; Avcı, 2011). Yılmaz (2011), eşlerin çatışmalı olduğu evliliklerin içerisinde yetişen çocukların, boşanmış çiftlerin çocuklarına göre kaygı düzeylerinin daha yüksek, benlik algılarının daha düşük olduğunu, boşanmış çiftlerin çocuklarının ise uyumlu evlilikleri olan çiftlerin çocuklarına göre benlik algılarının daha düşük, kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Bing, Nelson & Wesolowski'nin (2009) yaptıkları araştırma sonuçlarına göre daha yüksek düzeyde çatışma yaşayan ailelerin daha fazla uyumsuzluk gösterdikleri ve daha az pozitif boşanma çözümleri sergiledikleri belirlenmiştir.

Boşanmaya karar vermiş ailelerin, kararın çocukları üzerindeki etkisinin neler olabileceğini düşünerek hareket etmeleri gerekir. Çünkü anne babaların kararlarının çocuklarını da etkileyen geniş kapsamlı sonuçları vardır. Bazı kararlar aşırı duygusal stres altında ivedice alınır ve ileride pişmanlığa yol açar. Bu nedenle boşanma kelimesi kesin kararın verildiği, işlemlerin başlatıldığı ve taşınma tarihinin kesin olarak belirlendiği zaman söylenmesi gerekir. Çocuğu hala anne babanın düşünüp taşındığı zamanlarda bilgilendirmek yersiz olur. Boşanmaya karar verdikten sonra veya mahkeme süreci başladıktan sonra, çocuğun yaşına göre, aile içerisinde az çok hissettiği bu farklı durumun, uygun bir dille, yaşına uygun bir şekilde anlatılması gerekir (Wolf, 2001; Türkarşlan, 2007; Brunet & Sarfati, 1999). Boşanma kararını çocukla paylaşırken ebeveynler gerekirse uzman yardımı almalıdırlar. Alınan boşanma kararı çocuğa anne babanın her ikisi tarafından anlatılmalı, çocuk boşanmadan sonra yaşamında ne gibi değişiklikler olacağı konusunda bilgilendirilmelidir. Çocuklara boşanma sırasında söylenmesi gereken en önemli konulardan biri ebeveynleri tarafından sevildikleridir. Onlara, eşler arasındaki sevginin, onların sevgisiyle ilgili olmadığı, ayrılmalarının anne ve baba olarak sorumluluk ve sevgilerinin yok olması anlamına gelmediği anlatılmalıdır. Onların, ebeveynlerinin kendisine duyduğu sevginin sonsuza kadar süreceğini bilmeye ihtiyaçları vardır (Yavuzer, 2003; Avcı, 2011; Türkarşlan, 2007). Reifman, Villa, Amans, Rethinam & Telesca (2001) boşanma olayını yaşayan bir çocuğun okul başarısında, davranışlarında, psikolojik uyumunda, benlik saygısında ve sosyal uyumunda olumsuzluklar olduğunu belirlemişlerdir.

Boşanan eşler çocuklarına gelecekle ilgili tutarlı bir yapı sunmalıdırlar. Tutarlı söz ve davranışlar ve sevgi vererek onların yeniden güven duygusu oluşturmalarına imkan verilmelidir. Çünkü boşanma sırasında çocuklarda ilk etkilenen güven duygusudur. Çocuklar ebeveynlerinin boşanmasıyla kimsesiz kalacaklarından korkarlar. “Birbirlerini terk ettikleri gibi beni de mi terk edecekler” acaba diye düşünürler. Bu nedenle evden ayrılan ebeveyn, çocuklarla görüşmek için belirlediği gün ve saatlere özen göstermeli, randevulara sadık kalmalı ve yapılan planlara uymalıdır (Türkarşlan, 2007). Boşanma öncesi, boşanma esnası ve sonrasında çocuklarını yaşanan tartışmaların içine sokmamalı ayrıca onların taraf olmasına yol açacak tutumlardan kaçınmalıdırlar. Diğer ebeveyne dair kötü hiçbir söz söylememeli, hiçbir uzaklaştırıcı, suçlayıcı, soğutucu tavır içine girmemelidirler. Bu gergin ortamdan her iki tarafın ailesi uzak tutulmalı, çocuğun anne yanındayken olabildiğince anne-çocuk beraberliğini, baba yanındayken de baba-çocuk beraberliğini yaşamasına ortam hazırlamalıdırlar. Her iki taraf da yaşam boyu çocuğun anne babası olacağına bilincinde ilişkilerini uygarca sürdürebilmelidir (Avcı, 2011; Weilburger, 2008; Yavuzer, 2003).

Boşanma sonrasında çocuğun velayeti Türkiye’de çoğunlukla anneye verilmektedir. Özellikle çocuğun yaşının küçük olduğu durumlarda mahkemenin eğilimi velayeti anneye verme yönündedir ve genellikle ebeveynlerin tercihi de bu yöndedir. Annenin evi terk ettiği; annenin aldatması nedeniyle boşanmanın gerçekleştiği; annenin maddi ya da psikolojik açıdan yeterli olmadığı durumlarda velayeti babalar almaktadır. Anne-baba genel olarak anlaşmalı olarak velayetin annede olmasını talep ettiğinden, çocuğa kiminle yaşamak istediği nadiren sorulmaktadır. Sorulduğu durumlarda ise çocuklar çoğunlukla kararsızlık hissetmektedir. Ancak yine de tüm çocuklar bu sorunun kendilerine sorulması gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Ebeveynlerinden birini tercih etmek durumunda olduklarında bu çoğunlukla annedir; en göze çarpan nedeni ise babalarının anneleri kadar kendilerine iyi bakamayacağını düşünmeleridir. Gelişmiş ülkelerde çocuğun velayeti iki ebeveyn arasında eşit olarak paylaştırılmaktadır. Ülkemizdeki bu durumun değiştirilmesi, söz konusu durumla karşı karşıya kalan çocukların

gelişimi açısından kuşkusuz önemli bir girişim olacaktır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011; Avcı, 2011).

Çocuğun velayetini alan anneler kimi zaman çocukları babaya göstermeyerek öç alma yolunu seçerler. Bu yolla asıl çocuğun cezalandırıldığını görmezler. Kimi babanın davranışı da anneyi haklı çıkaracak niteliktedir. Baba ayrılık arkasından gelen boşanma sırasında çocuklardan uzaklaşıp ilgisiz kalabilir. Daha olgun davranan eşler çocuklarıyla ilişkiyi kesmez ya da bozacak girişimde bulunmazlar. Ancak bu eşlerinde sıklıkla düştüğü bir yanılgı vardır. Özellikle kızgınlık ve kırgınlığın yatışmadığı dönemde çocuğu sevme yarışı başlar. Ayrı eşler çok ilgili davranarak daha iyi anne baba olduklarını kanıtlamaya çalışırlar. Özellikle çocuğundan ayrı düşmüş eşte çocuğu armağanlara boğmak, aşırı sevgi gösterileriyle şımartmak eğilimi baskındır. Anne babadan birinin olmayışı çocuğa diğer ebeveyn tarafından daha fazla şımartılma ya da daha az disiplin uygulanması anlamına gelmemelidir. Ayrılık konusunda da tek ebeveyn olma konusunda da “suç” onun değil, “çözümler” onda değil, sonuçlarına katlanmak zorunda olan da çocuk değildir (Yörükoğlu, 2002; Weilburger, 2008). Sancaklı (2014), boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları isimli araştırması sonucunda, boşanmış annelerin % 60'ının boşanma kararını çocukları ile paylaşmadıklarını söylediği bulunmuştur. Boşanma sürecinde çocukların çoğunluğu, boşanma sürecine ilişkin sorularının anne ve babaları tarafından yeterince yanıtlanmadığını belirtmişlerdir. Bu eksik paylaşımların, çocuklarda öfke, üzüntü, utanç ve kopuk anılara neden olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, çocukların boşanma ile birlikte babaları ile olan ilişkilerinin koptuğu ve çocukların sadece boşanma ile değil, babalarının yokluğu ile baş etmek zorunda kaldıkları ortaya konmuştur. Stocker, Richmond, Low, Alexander & Elias (2003), ebeveynler birbirlerine düşmanca davrandığı durumlarda, çocukların depresyon ve anksiyete düzeylerinin arttığını, benlik saygılarının ise azaldığını bulmuşlardır. Ebeveynler çocuklarına ayrıldıkları eşlerinin çok iyi bir insan olduğunu fakat aralarındaki kişilik farklarının çok fazla olması nedeniyle evliliklerini sürdüremediklerini söylemeyi tercih etmeleri genellikle çocuğun ayrılan eşe saygı göstermesi için uygun bir açıklamadır (Salk, 1998). Çocuklar ne bir tedavi uzmanı nede bir sırdaştır. Yaslanacak başka bir omuz dinleyecek başka bir kulak bulmak ebeveynlere düşer. Çocuk hasta olmak da dahil olmak üzere giden ebeveyni geri getirebilmek için bütün yolları denemeye yeltenecektir. Bu nedenle eşlerin arasını bulmak çocuğun görevi değildir (Brunet & Sarfati, 1999).

Boşanmanın Erken Çocukluk Dönemi Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Aile, kadın ve erkeğin hukuki birleşmeleri sonucu yaptıkları evlilikle kurulan ve karı kocadan oluşan bir beraberliktir. Aile daha sonraları çocukların olmasıyla genişler. Bu yapısı itibarıyla aile toplumun çekirdeğini oluşturur. Toplumun temelinde aile, ailenin temelinde evlilik yer alır. Denge ve uyma dayalı sağlıklı bir evlilikten sağlıklı nesiller ortaya çıkar. Sağlıklı nesiller ise sağlıklı ve güçlü bir toplum yaratır. Aile içine bulunduğu toplumun bir birimi olarak onun özelliklerini taşır ve toplumun değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini, beğenilerini, inançlarını, ön yargılarını kısaca kültürünü yansıtır. Aile çocuğun ilk sosyal deneyimlerini edindiği yerdir. Anne babanın ve aile içindeki diğer bireylerin çocukla olan etkileşimi, çocuğu aile içindeki yerini belirler. Çocuk hem annenin hem de babanın ilgisine, sevgisine, şefkatine muhtaç bir varlıktır. Çocuğun ruhsal ve zihinsel açıdan sağlıklı olmasının başta gelen şartlarından birisi elbette ki kişiliğinin ideal bir aile tarafından kazandırılmasıdır (Çetinkaya, 2010; Bozkurt, 2015; Yavuzer, 1997; Türkarlan, 2007). Günümüzde çekirdek aile yapısı boşanma nedeniyle parçalanmakta ve parçalanan aile üyelerinden her biri belli oranlarda,

evliliği yürütememenin ağırlığı ile psikolojik travmalar yaşamaktadırlar. Ancak boşanma sonuçlarından etkilenmede en büyük pay çocuklara düşmektedir. Çocuk sayısına göre boşanma yüzdesi incelendiğinde, boşanmaların % 43.85'inin çocuksuz ailelerde görülmesi, çocuk varlığının boşanmayı önleyen bir unsur olduğunu düşündürülebilir. Ancak diğer taraftan da boşanmış çiftlerin yarısının çocuklu olması durumu söz konusudur. Boşanma öncesinde ve boşanma sırasında en büyük kavga çocukların çevresinde döner. Bu sırada en çok yüzüstü bırakılan yine çocuklardır. Anne baba bilerek ya da bilmeyerek çocuğu kendi çekişmelerinin ortasına atarlar. Onu taraf tutmaya kimi zamanda arabuluculuk yapmaya zorlarlar. Oysa çocuk için en zor olan şey ana baba arasında seçim yapmaktır (Bilici, 2014; Türkarşlan, 2007; Yörükoğlu, 2002).

Aile tüm bireyleri ile bir bütündür ve çocuklar da bunun böylece sürüp gideceğini düşünürler. Çocuklar anne babalarının ayrılmasına ve boşanmasına suçluluktan (sorumlunun kendileri olduğu duygusu) kızgınlığa (ana babadan birini yada her ikisini de suçlama) ve yadsımaya (hiç bir şey olmamış gibi davranma) kadar değişen biçimde tepki gösterirler. Anne baba arasındaki sürekli tartışma ve çatışmalar, çocukta tedirginlik, gerilim ve kaygı oluşturur. Bu ortamda gereksiz azarlanan, bağırlıp çağrılan çocuk, kendini olup bitenlerin suçlusuz olarak görebilir. Bunun sonucunda öz saygısı sarsılır, kendisinde suçluluk duygusu ve özgüvensizlik belirtileri ortaya çıkar. Çocuklar, evden ayrılan ebeveynle araları iyi olmasa bile onun yokluğunu hissederler. Aileden birinin sürekli olarak ayrılıp gitmesi onlarda müthiş bir boşluk hissi uyandırır. Ayrıca sadece evden giden ebeveynin yaşattığı yalnızlık yanında başka yalnızlıklarla da yüz yüze kalır (Gander & Gardiner, 1993; Bakırcıoğlu, 2011; Türkarşlan, 2007).

Anne babası boşanan her çocuk kendini dengesini kaybetmiş hisseder ve bu çocuklarda ortaya çıkan ilk duygu suçluluktur. “Ben olmasam annem babam boşanmazdı, benim yüzümden ayrıldılar” gibi kendini suçlayıcı duygular içine giren çocuklar, eğer bunun aksine ikna edilmezlerse büyüyünce de çok büyük duygusal sorunlar yaşayabilirler. Ailelerin, bunu engellemek için, ‘aldıkları kararın çocuklarından kaynaklanmadığını, kendi aralarında çözümleyemeyecek bir sorunları olduğunu ve bir arada yaşayamayacaklarını anladıkları için ayrı yaşamalarının daha uygun olacağına karar verdiklerini’ açıklamaları gereklidir. Çocuklar ebeveynlerinin boşanmasına üzüntü, yalnızlık, gerileme, reddetme, uyku problemleri, okul başarısızlığı, toplumsal uyumsuzluklar, kaygılı depresyonlar, saldırganlık, itaatsizlik gibi değişik tepkiler verirler. Fakat boşanan çiftlerin bu tepkilerin çocuklarda kalıcı problemlere dönüşmemesi için (okulda şiddet, evden kaçma, internet bağımlılığı, okulu terk, suçluluk gibi) birlikte ve bilinçli hareket etmeleri gerekmektedir. Çocukların anne babasının birbirlerine saygı göstermeye devam ettiklerini hissetmesi halinde bu durumu daha kolay atlattıklarını, özgüven duygusunun restore edilmesini ve kendisine saygı duyulduğunu görmelerini sağlar. Boşanma kaçınılmazsa, boşanmadan sonra çocuklarda meydana gelebilecek olumsuz davranışları önceden görmek ve mümkün olduğunca sevgi ile ve kararlı davranarak düzeltmek, düzeltilemezse uzman kişilerden yardım almak gereklidir (Bakırcıoğlu, 2011; Türkarşlan, 2007; Brunet & Sarfati, 1999). Altunbulak (2011), boşanmış aileye sahip öğrencilerin, tam aileye sahip öğrencilere göre özellikle içedönük-kişilikle ilgili daha fazla problem yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Çocuk ne kadar küçükse boşanmadan o kadar çok etkilenmektedir. Anne babası kendisi 2 yaşına girmeden önce ayrılmış olan çocuklar ergenlikte önemli sorunlar yaşamazken, anne babası 3-5 yaşında iken ayrılmış olan erkek çocuklar ergenlikte saldırganlık, kızlar da hem saldırganlık hem de okulda başarısızlık soruları ortaya çıkmaktadır. 6-12 yaşlarında iken anne

babaları ayrılan erkek çocukların ergenlikte okulu reddettikleri görülmektedir (Bakırcıoğlu, 2011). Okul öncesi yaşlarda çocuklar yaşadıklarına bir anlam verebilmek için fantezilere ve masallardaki büyülü olaylara sığınabilirler. Doğadaki olayların merkezinde kendileri olduklarına inandıkları için ebeveynin gidişinin kendilerinin suçu olduğunu düşünürler. Hayallerinde anne babanın hiç ayrılmadığını kurar, reddedilme ve kaybetme duyguları ile başa çıkabilmek için türlü şeyler uydururlar. Hayali arkadaşlar yaratıp onlara konuşmak bu yaş grubu için normaldir ve stres altındaki çocuklar bu yollarla rahatlarlar. Beş yaşın üstündeki çocuklar anne babadan kopmaya ve daha çok yaşlıları ile vakit geçirmeye daha yeni başlamış oldukları için hayatlarında değişecek şeyleri değil, aynı kalacak şeyleri vurgulamalıdır. Örneğin “yine aynı okula gidecek, aynı sınıfta okuyacaksın. Öğretmenin ve arkadaşlarında aynı kalacak” denilebilir. Artık eşler birlikte yaşamasa da onu ilgilendiren konularda birlikte hareket edeceklerini ve onlara her zaman güvenebileceğini söylemek iyi olur. Ebeveynler işe veya gezmeye giderken ona kimin bakacağını ve kaçta döneceğini açık bir şekilde söylemelidir. Uzun süreli ayrılıklardan kaçınmak, onları bekleyen yeniliklere yavaş yavaş alışmalarını sağlamak yerinde olur (Benedek & Brown, 1997). Erürker (2007), tam aile ve parçalanmış aileye sahip 5-6 yaş grubu çocukların bilişsel işlevlerindeki farklılıkları araştırdığı çalışması sonucunda, parçalanmış aileye sahip çocukların bilişsel işlevleri ile tam aileye sahip çocukların bilişsel işlevleri arasında tam aileye sahip çocukların lehine anlamlı fark bulunduğu belirlenmiştir. Boşanmış ailelerdeki çocukların kendilerini mutsuz hissetmelerinin nedenlerinden biride ailece birlikte yaptıkları faaliyetleri artık sadece anne ya da sadece baba ile yapmalarındır. Özellikle kendi yaşlıları ile ailece bir araya geldikleri faaliyetlerde ebeveynlerden birinin yokluğu çocukta eksiklik duygusu yaratmaktadır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011). Pırtık (2013), boşanmış ve tam aileden gelen okul öncesi çocukların sosyal beceri ve akranlarına gösterdikleri davranışsal tepkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amacıyla yaptığı çalışmada, boşanmış ve tam aileden gelen çocukların sosyal beceri puanlarının farklılaştığı ve çocukların akranlarına karşı gösterdikleri davranışsal tepkilerinde tam aileden gelen çocuklar lehine anlamlı bir fark olduğunu bulmuştur. 6-8 yaşlarında çocuklar, olayı algılayabilir ancak ben odaklı yorumlar yaparak, birlikte oldukları anne ya da babaya kızgınlık öbürüne de bastırılmış saldırganlık duyabilirler (Bakırcıoğlu, 2011). Karakuş (2003), yaptığı araştırma sonucunda anne babası boşanmış ve boşanmamış çocukların okul başarı puanları arasında anne babası boşanmamış çocuklar lehine anlamlı bir farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Anthony, DiPerna & Amato (2014), yaptıkları çalışma sonucunda anne baba boşanmasının kız çocuklarının özellikle ilerleyen yaşlarda matematik test puanlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Çocuklar boşanma sürecinde anne baba kaybı nedeniyle psikolojik olarak acı çekerler bu nedenle çocuklarda anne baba ayrılığına bağlı olarak ortaya çıkan ruhsal belirtiler çok çeşitli olabilir. Huysuzluk, hırçınlık, tedirginlik ve saldırgan davranışlar en sık gözlenen belirtilerdir. Birçok çocuk anne babasının boşanmasına, gelişimlerini tamamladıkları bir aşamaya geri dönerek tepki göstermektedir. Gösterilen tipik gerileme davranışları, parmak emme, yatağı ıslatma, anne-babaya vurma, onlara tutku ile bağlanma, değişik konularda tutturmalar, eskiden sevilen bir oyuncuğa yeniden dönme ve bağlanmadır. Boşanma sürecinde babanın kaybindan etkilenen okul öncesi çocuklarda suçluluk, geri çekilme ve depresyon en sık görülen psikolojik davranışlardır. Bu belirtiler çocuğun yaşına, boşanmadan önceki örselenmesine ve boşanma sonrası anne babayla ilişkilerinin niteliğine göre değişir. Her boşanmada çocukların belli ölçüde örselendikleri bir gerçektir. Bunu en aza indirmek anne babanın yanlış tutumlardan kaçınmaları ile sağlanabilir. Kendi duygularına yenilmeyen anne babalar boşanma fırtınası atlatıldıktan

sonra çocukların sarsılan güvenlerini geri getirebilirler, yaraları sarabilirler. Eğer anne babalar çocukları ile konuşmaya ve kendi aralarında uygar davranışlar sergilemeye çalışırsa bu onun başına çok küçükken, konuşmasını ve yürümesini bilmeden bile gelse çocuk bu dönemi yara almadan geçirecektir (Türkarlan, 2007; Peretti & DiVitorrio, 1992; Yörükoğlu, 2002; Brunet & Sarfati, 1999). Altuntaş (2012) yaptığı çalışma sonucunda, boşanmış ebeveynlerin çocuklarının, boşanmamış ebeveynlerin çocuklarına göre sürekli öfke düzeylerinin yüksek, benlik saygılarının düşük, ansiyete düzeylerinin yüksek olduğunu saptamıştır. Öngider (2013b), evli ailelerde babaların çocuğun psikolojik uyumu üzerinde en az anneler kadar etkili olduğu; ancak boşanmış ailelerde, babaların çocukları üzerindeki etkisinin evli ailelere göre oldukça azaldığı ve çocuğun yaşamında annenin rolünün daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Boşanmış ebeveynler çocuklarına sürekli ne düşündüklerini sormalıdır. İlk tepkilerinin sessizlik olması boşanma kararını anlamış ve kabul etmiş oldukları anlamına gelmez. Bazı çocuklar duyduklarını duymamış gibi yapar ve hiçbir şeyin değişmeyeceğine inanarak konuşmayı reddedebilir veya konuyu değiştirmeye çalışabilirler. Bunlar olayı inkar belirtileridir. Okulda ve sosyal yaşamında başarısız oldukça çocuğun benlik saygısı azalır. Boşanma ortamı da benlik saygısının azalmasının en önemli nedenidir. Bu gerçekten yola çıkarak çocuğun arkadaş ilişkileri geliştirilmeli, çocuğun aktif spor yapmasına veya bir enstrüman çalmasına olanak hazırlanmalıdır (Benedek & Brown, 1997; Yavuzer, 2003). Altunkaya (2010), anne babası boşanmış ilköğretim öğrencilerinin okul-aile ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlere ilişkin görüşleri incelediği araştırmada, anne babası boşanmış öğrencilerin okula devam etme, derslerine ilgi duyma ve ders başarı düzeylerinde düşüşler olduğunu saptamıştır. Boşanma sürecinin olumsuz etkilerini üzerinde taşıyan öğrencilerin sınıf ortamında dengesiz, huzursuz ve uyumsuz davranışlar sergileyebildikleri ortaya çıkmıştır. Anne babası boşanmış öğrencilerin yakın arkadaşlarından aldıkları sosyal desteğin boşanmaya uyum sürecinde önemli bir etmen olduğu sonucuna varılmıştır. Boşanma süreci ve sonrasında ebeveynlerinden sevgi, ilgi ve destek gören öğrencilerin boşanmaya uyum sürecinde daha az problem yaşadıkları tespit edilmiştir. Havermans, Botterman & Matthijs (2014), boşanmanın çocukların okuldaki sorumluluklarına engel olup olmadığını araştırdıkları çalışmaları sonucunda, ebeveyn-çocuk ilişkisi, ebeveyn çatışması ve evdeki ekonomik sorunların çocukların okul sorumlulukları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Anne babanın boşanmasını kabullenmek için ideal bir yaş söz konusu değildir. Çocuğun yaşı ne olursa olsun anne babasının boşanması onu çok sarsar. Pek çok çocuk boşanmadan sonraki iki yıl içinde uyum gösterir. Ancak genel olarak boşanmış ebeveynlerin çocukları ve ergenleri evliliklerini sürdüren ebeveynlerin çocuklarına göre akademik başarı, benlik saygısı, sosyal yeterlilik ve duygusal-davranışsal uyumlardan daha düşük puanlar almaktadırlar. Bazıları düşük eğitim düzeyi, sorunlu romantik ilişkiler ve evlilikler nedeniyle yetişkinlik yıllarında boşanma ve doyumsuz ebeveyn-çocuk ilişkisi gibi başka kalıcı zorluklar yaşayabilirler. Bu yüzden boşanma sonraki nesilleri de etkileyebilir (Amato, 2010; Lansford, 2009; Wolfinger, 2000; Brunet & Sarfati, 1999). Shafer, Jensen & Holmes (2017), ailesi boşanmış ve daha sonra üvey aile formuna geçmiş yetişkin bireylerin stres ve depresyon belirtilerinde artış olduğunu belirlemişlerdir.

SONUÇ

Aile olmaya karar vermiş bireyler bir araya gelirken ömür boyu bir birlikteliğe imza atmaktadırlar. Ancak her evlilik bir ömür boyu sürememekte, nikâh ile kurulmuş olan aile

boşanma ile dağılabilmektedir. Boşanma, psikolojik ve fiziksel olarak aileleri parçalamakta, çocukların çevreye ve değerlere adaptasyonunu sarsmakta ve bunalımlı bir topluma temel hazırlamaktadır. Son zamanlarda boşanmayla ilgili düşündürücü gerçeklerin ve anne babası boşanmış çocukların gelişimle ilgili ve psikolojik sorunlar yaşamak açısından diğer çocuklardan daha fazla risk altında olduğuna dair artan veriler ışığında giderek artan sayıda çift aileyi dağıtmanın doğru olup olmayacağını sorgulamaktadır. Bazıları en azından çocuklar büyüyüp evden ayrılana kadar kişisel isteklerini bir kenara atıp evliliği sürdürmeyi düşünmektedir. Boşanmak istedikleri halde ayrılmayan eşlerin çocukları, anneden ayrı babadan ayrı bölünmemiş bir sevgi gördüklerinden durumdan şikayetçi değillerdir ancak birbirini seven ve sayan bir çiftin sağladığı ve onun gelişimi için son derece değerli sıcak bir aile yaşantısından yoksun kalırlar. Yine de çocukların hangi koşullarda, mutsuz anne ve babalar birbirinden ayrıldığında mı yoksa gizli ya da açık çatışmalar olsa da evliliklerini sürdürdüklerinde mi daha çok etkilendiği açıkça belirlenmemektedir. Bununla birlikte boşanma sürecinde yaşanan olumsuzluklar (aldatma, alkol bağımlılığı, ilgisizlik, aşağılanma, şiddet, ekonomik sebepler, tartışmalar) eşler arası güveni sarsmakta ve yaşam sevincini alıp götürmektedir. Psikolojisi bozulmuş ve depresyon semptomlarına maruz kalmış bir anne ve babanın çocuklarına normal bir anne baba gibi davranması ve onlarla ilgilenmesi pek mümkün görünmemektedir. Bunun sonucu olarak toplum; ihmal edilmiş, ilgilenilmemiş, güven duygusu zedelenmiş, suça itilmiş veya sürüklenmiş, kaygı düzeyi oldukça yüksek olan sarsılmış çocuklarla karşı karşıya kalmaktadır. Boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerinin incelendiği birçok çalışmada, boşanmış ailelerdeki çocukların evli ailelerdeki çocuklara göre daha fazla davranış sorunları sergiledikleri ayrıca okul başarılarının da daha düşük olduğu bulunmuştur. Boşanma sonrasında çocuklar daha depresif olmakta ve daha fazla sorunlu davranışlar sergilemektedirler (Bilici, 2014; Salk, 1998; Wolf, 2001; Öngider, 2013a).

Boşanma sonrası tüm aile bireyleri için yaygın olmamakla birlikte psikolojik destek alındığı görülmektedir. Bu destek çoğunlukla ilk iki yıl içerisinde alınmakta olup, daha sonra tedaviye son verilmektedir. Psikolojik destek alan çocuk sayısı ise oldukça düşüktür. Hastanelerin yanı sıra rehber öğretmenlerin yönlendirmesiyle belediyelerin ve MEB'in sağladığı psikolojik destekten faydalanan çocukların sayısı çok azdır. Pek çok ülkede evliliğini sona erdiren kadınlara yönelik sosyal destek programları oluşturulmuştur. Boşanmış kadınların işgücüne katılımını kolaylaştıracak önlemlerin alınması; tüm bireylere tanınması gereken yaşlı, hasta ve çocuk bakım hizmetlerinin boşanmış kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi, maddi, hukuki ve psikolojik destekler kadınların devam ettirmek istemedikleri evliliklerini sonlandırmalarına ve boşanma sonrası süreci daha kolay atlattıklarına yardımcı olmaktadır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011; Yavuzer, 2003). Boşanma sonrasında çocuğun velayetinin Türkiye'de çoğunlukla anneye verildiği düşünüldüğünde boşanmış annelere verilecek olan bu desteğin anneler ve çocukları için çok önemli olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak sağlıklı birey, sağlıklı ve fonksiyonel aileyi oluşturacak, sağlıklı aile de sağlıklı toplumu oluşturacaktır. Aile toplumun en küçük yapı taşıdır oluşturduğu için ailedeki sıkıntılar topluma, toplumdaki sıkıntılar aileye yansır. Sağlıklı toplum için, ailede yaşayan bireylerin mutlaka süregelen ilişkilerini güçlendirecek, pozitif kimlik ve öz saygı becerileri geliştirecek bir ortamın yaratılmasına ihtiyaç vardır (Feyzioğlu & Kuşçuoğlu, 2011). Bu nedenle çocukların gelişiminde en önemli unsur olan ailenin sağlıklı ve uzun ömürlü olabilmesi için evlilik kurumunun güçlendirilmesi, aile yapımızı derinden sarsan ve son zamanlarda giderek artan boşanma olaylarının ve nedenlerinin ele alınması, bu durumdan en çok etkilenen

çocukların durumlarının doğru bir şekilde değerlendirilerek gereken desteğin sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ö. (2011). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlükler. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi\Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Altunbulak, C. (2011). İlköğretim ikinci kademedeki boşanmış ve tam aileye sahip öğrencilerin okul başarıları ve okulda karşılaştıkları problemlerin incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi\Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Altunkaya, E. (2010). Anne babası boşanmış ilköğretim öğrencilerinin okul-aile ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlere ilişkin görüşleri. (Yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi\ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Altuntaş, G. (2012). Boşanmış ebeveynler ile boşanmamış ebeveynlerin lise birinci, ikinci, üçüncü sınıflarında okuyan çocuklarının sürekli öfke ve öfke ifade tarzı, benlik saygısı ve anksiyete düzeylerinin karşılaştırılması. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi\ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Amato, P.R. (2010). Research on divors: Continuing trends and new developments. *Journal Of Marriage and Family*, 64, 703-716.
- Anthony, C. J., DiPerna, J. C. & Amato, P. R. (2014). Divorce, approaches to learning, and children's academic achievement: A longitudinal analysis of mediated and moderated effects. *Journal of School Psychology*, 52 (3), 249-261.
- Avcı, M. (2011). Yazgının yokluğunda suçun varlığı meselesi ya da ailenin parçalanmasının suçla ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), 121-140.
- Bakırcıoğlu, R. (2011). Çocuk ve ergende ruh sağlığı. (4. Baskı). Ankara: Anı.
- Benedek E.P. & Brown, C. (1997). Boşanma ve çocuğunuz: Çocuğunuzun boşanmanızla baş etmesine nasıl yardımcı olursunuz?. Serap Katlan (Çev.). Ankara: HYB.
- Berk, L.E. (2013). Bebekler ve çocuklar doğum öncesinden orta çocukluğa. (7. Baskı). Nesrin Işıkoğlu Erdoğan (Çev. Ed.). Ankara: Nobel.
- Bilici, A. B. (2014). Boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki psiko-sosyal etkileri. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 79-110.
- Bing, N. M., Nelson, W. M. & Wesolowski, K.L. (2009). Comparing the effects of amount of conflict on children's adjustment following parental divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 50 (3), 159.
- Bozkurt, V. (2015). Değişen dünyada sosyoloji. Bursa: Ekin.
- Brunet, C. & Sarfati, A. C. (1999). 1-7 yaş arası çocuğun eğitimi ne demeli? Nasıl davranmalı? *Kurtuluş Bıçakçı (Çev.)*. Ankara: Kapital Medya.
- Cihan, Ü. (2015). Boşanan kadının durumu: Elazığ ili örneği. (Yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi\ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çetinkaya, B. (2010). Ruhsal açıdan sağlıklı aile sağlıklı çocuk. (3. Basım). Ankara: Pegem.

- Demirci, M.S. (2015). Toplumsal cinsiyet açısından yeniden evlenmeler: Kadın ve erkekler gözünden niteliksel bir inceleme. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi\ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erkan, E. (2017). Türkiye'de boşanma olgusunun belirleyicileri: Panel veri analizi. (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi\Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Erürker, B. (2007). Aileye ve parçalanmış aileye sahip 5–6 yaş çocuklarının bilişsel işlevlerinin karşılaştırılması. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi\Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Feyzioğlu, S. & Kuşçuoğlu, C. (2011). Tek ebeveynli aileler. *Aile ve Toplum*, 7 (26), 97-109.
- Gander, M, J. & Gardiner, H. W. (1993). Çocuk ve ergen gelişimi. Bekir Onur (Ed.). Ankara: İmge.
- Havermans,N., Botterman, S. & Matthijs, K. (2014). Family resources as mediators in the relation between divorce and children's school engagement. *Journal of School Psychology*, 51 (4), 564-579.
- Kaba-Kaşıkçı, G. (2016). Gaziosmanpaşa adliyesinde karara bağlanan boşanma davalarının retrospektif incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi\Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- Kabaoğlu, F. (2011). Anne-babası evli ve boşanmakta olan çocuk ve ergenlerin anne ve babalarından algıladıkları kabul veya red düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi\Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kamalak, M. (2017). Boşanmaların adli tıp yönünden değerlendirilmesi. (Tıpta uzmanlık tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi\ Meram Tıp Fakültesi, Konya.
- Karakuş, S. (2003). Anne babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeylerinin incelenmesi ve okul başarılarına yansımaları. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi\Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and children's adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 140-152.
- Meclis Araştırma Komisyonu. (2016). Aile bütünlüğünü olumsuz etkileyen unsurlar ile boşanma olaylarının araştırılması ve aile kurumunun güçlendirilmesi için alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırma komisyon raporu. (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss399.pdf>) internet adresinden 05 Eylül 2017 tarihinde edinilmiştir.
- Öngider, N. (2013a). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 140-161. doi:10.5455/cap.20130510
- Öngider, N. (2013b). Boşanmış ve evli ailelerden gelen çocukların algıladıkları ebeveyn kabul-red düzeyleri ile psikolojik uyum düzeylerinin karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 16, 164-174.
- Öztürk, G (2016). Boşanma sürecindeki kadınların bağlanma stilleri ile başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi\Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

- Peretti, P.O. & DiVitorrio, A. (1992). Effect of loss of father through divorce on personality of the preschool child. *Journal of Instructional Psychology*, 19 (4), 269.
- Pırtık, Ş. (2013). Boşanmış ve tam aileden gelen okul öncesi çocukların sosyal beceri ve akran tepkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi\Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Reifman, A., Villa, L. C., Amans, J. A., Rethinam, V. & Telesca, T. Y. (2001). Children of divorce in the 1990s: A meta-analysis. *Journal of Divorce and Remarriage*, 36 (1\2), 27-34.
- Salk, L. (1998). Bebeklikten yetişkinliğe çocuğun duygusal sorunları. (7. Baskı). Erzem Onur (Çev.). İstanbul: Remzi.
- Santrock, J.W. (2012). Yaşam boyu gelişim. Galip Yüksel (Çev. Ed.). Ankara: Nobel.
- Shafer, K., Jensen, T. M. & Holmes, E. (2017). Divorce stress, stepfamily stress, and depression among emerging adult stepchildren. *Journal of Child and Family Studies*, 26 (3), 851-862.
- Stocker, C. M., Richmond, M. K., Low, S. M., Alexander, E. K. & Elias, N.M. (2003). Marital conflict and children's adjustment: Parental hostility and children's interpretations as mediators. *Social Development*, 12 (2), 149-161.
- Şen, C. B. (2013). Boşanma süreci ve arabuluculuğu. (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi\Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkarşlan, N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri ve bunlarla baş etme yolları. *Aile ve Toplum*, 9 (3\11), ISSN: 1303-0256.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri-(2016-02.03.2017). (file:///C:/Users/DELL/Downloads/Evlenme_ve_Bo%C5%9Fanma_%C4%B0statistikl_0_2.03.2017%20(2).pdf) internet adresinden 25 Eylül 2017 tarihinde edinilmiştir.
- Ünalı, N. (2016). Ebeveynler arası çatışma ve boşanmanın çocuklarda görülen psikiyatrik bozukluklar ile ilişkisi: Risk ve koruyucu faktörler. (Tıpta uzmanlık tezi). İstanbul Üniversitesi\Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Yavuzer, H. (1997). Çocuk ve suç. (8. Basım). İstanbul: Remzi.
- Yavuzer, H. (2003). Çocuğu tanımak ve anlamak. İstanbul: Remzi.
- Yılmaz, N. D. (2011). Çatışma yaşayan ve boşanmış ailelerin ilköğretim çağındaki 7-12 yaş çocuklarının benlik algıları ve kaygı düzeyleri açısından çatışma yaşamayan ailelerin çocukları ile karşılaştırılması. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi\Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yörükoğlu, A. (2002). Çocuk ruh sağlığı. (25. Baskı). İstanbul: Özgür.
- Zencirkıran, M. (2016). Sosyoloji. Bursa: Dora.
- Weilburger, L. S. (2008). Çocuk ve disiplin. Ece Özbaş (Ed.). İstanbul: Ekinoks.
- Wolf, S. (2001). Problem çocuklar. (4. Baskı). Ayhan Oral-Seçkin Kara (Çev.). İstanbul: Say.

Wolfinger, N.H. (2000). Beyond the intergenerational transmission of divorce. Do people replicate the patterns of marital instability they grew up with?. *Journal of Family*, 21, 1061-1033.

EXTENDED ABSTRACT

The family is the basic unit of society's core and, at the same time the most ancient and universal. The formation of a healthy community and continuity of the institution of the family in terms of continuation is very important. Fundamental changes has been happening in the family institution, marriages and form of relationship. Today in Turkey, as in other societies, divorce which causes destruction in foundation of family takes places as an individual and sociable problematic case along with weakening basic values , increase in population of cities, the prevalence of communication technology, changing consumption culture, giving importance to individual values. There are many reasons for the increase in divorce. Marriage at a young age, low educational level, low income, lack of religious rudeness, having a divorced parent, having a baby before marriage are the factors leading to an increase in divorce. In the divorce process, not only are the couples having economic, sociological and psychological problems, but also the children are affected by this situation and become victims. In general, children of divorced parents are more likely to leave the school, enter depression, and exhibit anti-social behavior in adolescence. Serious problems arise in the personal development of the children who have to stay separate from their parents, and for this reason they have the problem of integrating the society in the coming years. Therefore, divorce, rather than personal and family problems, has consequences for the general public and the future of our society deeply affects our children.